

POGOVOR

Pietro Nobile značajna je ličnost u svijetu arhitekture 'Mitteleurope' u habsburško doba: u ovim zemljama, premda upletenim u ratna zbivanja i društvena previranja, započinje od 1814. izraziti gospodarski, industrijski i demografski uspon. U takvome kontekstu arhitektura doista predstavlja izraz stoljeća što se proteže u budućnost zahvaljujući znanstvenom i tehnološkom razvitku, koji se iskazuje na rubnim prostorima već određenim da postanu protagonisti kontinentalne Europe.

Nobile je osuvremenjivanjem stilskog izražavanja uvelike pridonio ovom preokretu, osobito u javnim građevinama koje će oživljavati gradove Carstva. Na tragu njegovih poučavanja, u sklopu Bečke akademije doista se oblikovala nova generacija mladih stručnjaka koji će u arhitekturi, polazeći od neoklasicizma, utemeljiti *Historismus*, obilježavajući na taj način habsburška središta jednim zajedničkim izrazom utemeljenim na klasicizmu, neoromanici, neogotici, neorenesansi i *Rundbogenstil*, kojemu je cilj bilo vrjednovanje povijesnih stilova. Arhitektonska iskušnja i pokušaji koji se događaju u to vrijeme otvorit će vrata inovativnomu oblikovanju Novocenta, s naznakama autentične tehnološke i industrijske revolucije u poimanju graditeljstva.

Nadmoćnosti francuske arhitekture, koja u Napoleonovo doba zbog svoje uske povezanosti s Apeninskim poluotokom određuje i talijansku kulturu, suprotstavlja se u sjevernoj, središnjoj i istočnoj Europi jedan način gradnje koji će predstavljati, iako uz mnoge nijanse, zajednički jezik na germanskomu području kojega obilježavaju pravila berlinske Akademije i ugledni intelektualci poput Karla Friedricha Schinkela, dok u Münchenu Friederich von Gärtner i kasnije Gottfried Semper ostaju vjerni *Rundbogenstil*u kojega vide kao prekretnicu. Sredinom 19. stoljeća glavni gradovi Habsburškoga Carstva poput Beča i Budimpešte poprimaju novi izgled, no isto doživljavaju i druga središta ovog dijela Europe, koja blistaju od arhitektonske obnove što odlikuje zajednički jezik. Kult prošlosti čini podlogu promjeni koja se zanosi obnovom rječnika: riječ stil postaje, dakle, putovnica kojom se prelazi sa starog u njegovu teorijsku preradbu ka modernom.

Porijeklom iz Švicarske, zemlje arhitekata i graditelja, Nobile pripada onoj generaciji tičinskih umjetnika koji su došli u Trst nakon proglašenja grada slobodnom lukom 1719. i predstavlja 'dušu i tijelo' europske povijesti arhitekture te kulturnog razvoja naših prostora. Pietro Nobile je studirao u Rimu te se profesionalno usavršavao u Trstu, sve dok se 1818. nije preselio u Beč gdje je shvatio koliko je početkom 19. stoljeća stanje umjetnosti u glavnom gradu zaostajalo u odnosu na druge dijelove Europe, koji su se galopirajućom inovativnošću razvijali i napredovali. Tek 1818., nakon reforme koju je habsburški car proveo zajedno s knezom von Metternichom, Akademija se otvorila svijetu prigrlivši stvarne mogućnosti oblikovanja novih generacija arhitekata sposobnih razviti vlastiti i originalni stil. Ključan u prijelazu između smjera još prepunog baroknoga naslijeđa i francuskih inovacija, Nobile će provesti habsburšku kulturnu tradiciju kroz one bitne promjene za kojima je čeznuo i sam Franjo I., kreirajući novi stil. Tako će Nobileov neoklasicizam, prožet detaljima talijanske i njemačke tradicije, stvoriti pretpostavke za rađanje akademskoga klasicizma i iskrčiti put pojavi i razvoju historicizma (*romantischer Historismus*). Švicarskomu arhitektu valja priznati i zaslugu što je u bečko graditeljstvo uveo dorski red, izravno preuzetog s grčkih spomenika: prijedlozi Karla Friedricha Schinkela i Antonija Canove dotakli su dušu i intelekt jedne osobe već osjetljive na antiku.

Pietro Nobile dolazi u Trst kada grad upravo doživljava trgovačku ekspanziju, ali i kada osjeća potrebu razaznati i utvrditi svoj točan povijesno-kulturni identitet. Ova je namjera u prvomu

redu potekla od Domenica Rossettija koji je 1810. utemeljio društvo *Gabinetto di Minerva*, kulturno sastajalište književnika i učenjaka. Nobile i Rossetti bili su pristaše iluminizma, ali i ideala na kojima se temelji kultura neoklasicizma.

Stoga je, u okviru Nobileova djelovanja u austrijskim zemljama na čelu Ureda za javno graditeljstvo veoma bitan njegov angažman u arheologiji, koji se u ovom slučaju iščitava kroz interes za antička svjedočanstva; manje poznato ali jednako važno rezultira i njegovo djelovanje kao konzervatora, koje se ostvaruje kao briga za povijesnu baštinu. On je doista u Istri, Trstu i Akvileji ostavio važan i rani biljeg u istraživanju i održavanju spomenika prošlosti. Poduže bavljenje drevnim ostacima - koje je dobro poznao jer je mnoge spomenike ovjekovječio olovkom u crtežima nastalim pred velikim rimskim spomenicima, gdje je većina njih u ono doba bila u obnovi - poglavito su ga osvijestili o potrebi potrage i iskapanja arheoloških nalaza.

On će upravo u početku francuske vladavine, 1809. tražiti od Napoleonove uprave dopuštenje za arheološka iskapanja u Puli, Trstu, Akvileji i u Dalmaciji, te dozvolu da koristi već otkrivene spomenike pri osvještavanju građanstva. Proputovavši Istrom i Dalmacijom, od 1807. nadalje, iscrtaava brojne skice i postaje mu jasno da antički spomenici nisu u dobrom stanju i da treba odmah nešto konkretno poduzeti. Upravitelju Ilirskih pokrajina, grofu Bertrandu, predstavlja 1813. projekt valorizacije antičkih spomenika ovih krajeva, zajedno sa željom da se sastavi katalog kulturnih dobara, da se poduzme potrebna obnova i da se nalazi pohrane u prikladnim muzejskim ustanovama. Riječ je o njegovom *Projet relatif aux antiquités architectoniques d'Illyrie* na što je utjecao francuski duh vrlo osjetljiv na državnu birokraciju i koji uvodi, između ostalog, ideju potrebe razlikovanja nalaza u javnomu ili privatnom vlasništvu. U 'projektu' iz 1813. i u naknadnomu prijedlogu za osnivanje arheološkoga društva 1814., Nobile bilježi i ističe potrebu sustavnog mjerenja iskopina te izrade nacрта i crteža pronađenih nalaza, premda ova zadaća nije ulazila u opis poslova Ureda za javno graditeljstvo. Krajnja namjera bila je topografsko popisivanje spomenika u knjigama po pojedinačnim predmetima uz njihovo grafičko prikazivanje u mjerilu - cjelokupno i detaljno, prema modelu što ga je upoznao u Rimu.

Za svoga desetogodišnjeg boravka u Primorju Nobile je raširio osjetljivost za konzervaciju umjetničke i povijesne baštine za koju se zanimanje već budilo na cijelomu kontinentu: njegovi spisi iz 1813. i 1814. veoma su pridonijeli senzibilizaciji žiteljstva o antičkoj baštini kao javnoga dobra, što svi smatraju vrlo važnim. U istomu smjeru će djelovati i nakon povratka austrijske vlasti, štoviše ohrabren i podržan novom politikom Franje I., otvorenom prema novim dosezi- ma znanosti, kojega će Nobile pratiti na putovanju Istrom 1816.

Istarski crteži i njihovo objavljivanje u ovom radu, osim što svjedoče o Nobileovomu kulturnom sazrijevanju, izniman su doprinos za daljnje temeljito proučavanje opusa tičinskog arhitekta, te predstavljaju naročito važan alat u valorizaciji njegova djela, pored osam tisuća crteža u vlasništvu talijanske države koji se danas čuvaju u fundusu Povijesnog muzeja dvorca Miramare.

Rossella Fabiani

POSTFAZIONE

Pietro Nobile è un protagonista importante nel panorama architettonico della 'Mitteleuropa' in epoca asburgica: terre che, a partire dal 1814, iniziano a conoscere una forte crescita economica, industriale e demografica, pur se in un periodo contraddistinto da eventi bellici e contese sociali. L'architettura rappresenta, così, l'espressione di un secolo avviato verso il futuro grazie al progresso scientifico e tecnologico che si afferma in mondi marginali ma destinati a diventare protagonisti nell'Europa continentale.

Nobile ha contribuito a questa svolta con la modernizzazione del linguaggio stilistico, in particolare negli edifici pubblici che animeranno le città dell'Impero. Nell'ambito dell'Accademia di Vienna si forma, infatti, grazie agli insegnamenti del ticinese, la nuova generazione di giovani che in architettura darà vita, muovendo dalle forme del neoclassico, all'*Historismus*, caratterizzando così i centri dell'Impero asburgico con un linguaggio condiviso nei modelli propri del classicismo, del neoromanico, del neogotico, del neorinascimento e del *Rundbogenstil*, al recupero, cioè, degli stili storici. La sperimentazione in campo architettonico, che si afferma in questo periodo, aprirà la strada al comporre innovativo del '900, con risvolti di autentica rivoluzione tecnologica e industriale del fare costruttivo.

All'egemonia dell'architettura francese, che segna con i suoi stretti legami la cultura italiana durante l'epoca napoleonica, fa eco nel Nord, nel Centro e nell'Est dell'Europa un costruire che, pur con diverse sfaccettature, diventa un linguaggio comune in territori di formazione intellettuale tedesca caratterizzati dalla personalità di Karl Friedrich Schinkel e dai dettami dell'Accademia di Berlino mentre a Monaco di Baviera Friederich von Gärtner e poi Gottfried Semper vedono nel *Rundbogenstil* "il nuovo stile". A partire dalla metà del XIX secolo, assumono così volti nuovi le capitali dell'Impero asburgico come Vienna e Budapest, ma analoghe trasformazioni avvengono in tutte le città di questa parte d'Europa, con un rutilante rinnovo edilizio, caratterizzato da un idioma condiviso. Accanto al culto del passato il senso del cambiamento si enfatizza nel rinnovamento del lessico: il termine stile diventa, allora, il passaporto per il passaggio dall'antico alla sua rielaborazione teorica verso la modernità. Originario della terra svizzera, feconda di architetti e maestranze, Nobile appartiene a quella generazione di artisti ticinesi, giunti a Trieste dopo la proclamazione del Porto Franco nel 1719, che ha rappresentato una delle anime forti nella storia dell'architettura di tutta Europa e che ha contribuito allo sviluppo culturale delle nostre terre. Formatosi accademicamente a Roma e professionalmente a Trieste, nel 1818 Pietro Nobile si reca a Vienna dove prenderà coscienza di quanto la situazione artistica in quell'inizio del XIX secolo fosse lontana dalle tendenze innovative che si andavano affermando nelle altre parti d'Europa. Appena nel 1818, con la riforma voluta dall'imperatore e dal principe di Metternich, l'Accademia offre nuove possibilità allo sviluppo di una vera e propria generazione di architetti in grado di elaborare un linguaggio originale. Figura chiave nel passaggio da un percorso ancora ricco di retaggi barocchi verso le innovazioni francesi, Nobile garantirà al mondo culturale asburgico quell'auspicato cambio di rotta, voluto da Francesco I, nella rappresentazione di uno stile novello. L'idioma neoclassico, rielaborato e fuso da Nobile con componenti desunte dall'architettura italiana e tedesca, si da divenire presupposto per il classicismo accademico, aprirà la strada al *romantischer Historismus*. Rimane, per Nobile, il merito di aver introdotto a Vienna lo stile dorico, direttamente esemplato sui monumenti greci: suggestioni di Karl Friedrich Schinkel e suggerimenti di Antonio Canova sono stati gli ispiratori che hanno trovato terreno fertile in una persona già sensibile all'antico.

Pietro Nobile viene ad operare per una Trieste che vive l'espansione commerciale ma che sente il bisogno di individuare una precisa matrice storico-culturale. Anima di questo intento era Domenico Rossetti che nel 1810 fonda il Gabinetto di Minerva, centro culturale di uomini di lettere e di scienza. Assieme a lui Nobile condivideva il pensiero illuminista e gli ideali che animavano la cultura neoclassica.

Ecco perché un aspetto rilevante del Nobile in terra austriaca, nell'ambito della Direzione delle fabbriche, è l'attività di archeologo, termine che qui va inteso come dedizione alla ricerca di testimonianze dell'antico, pur se meno conosciuta ma altrettanto importante appare l'attività di conservatore, recepito come esercizio della tutela sui beni storici. Egli, infatti, lascia in Istria, a Trieste e ad Aquileia un segno importante e antesignano nella ricerca di monumenti del passato e nella loro manutenzione. La lunga consuetudine con i resti antichi - a lui familiari anche per i rilievi a matita che esegue durante le frequenti passeggiate al cospetto dei grandi monumenti dell'antichità a Roma, taluni allora in corso di restauro - lo rende particolarmente sensibile e attento alla ricerca e al dissotterramento di reperti.

Ma sarà proprio all'inizio dell'occupazione francese, nel 1809, che Nobile sottoporrà subito la richiesta al governo napoleonico di intraprendere alcuni scavi a Trieste, a Pola, ad Aquileia e in Dalmazia e di intervenire sui monumenti già in luce così da sensibilizzare i cittadini al problema. Percorrendo l'Istria e la Dalmazia, dal 1807 in poi, esegue numerosi disegni e si rende conto dello stato di conservazione dei monumenti e del lavoro da iniziare. Nel 1813 presenta al governatore generale dell'Illiria, conte Bertrand, il suo progetto per la valorizzazione dei monumenti antichi esistenti nella zona, auspicando la redazione di un catalogo dei beni, interventi di restauro e la conservazione dei reperti nei musei. Si tratta del *Projet relatif aux antiquités architectoniques d'Illyrie* che risente anche dello spirito francese sensibile alle strutture statali, e che introduce, fra le altre cose, l'idea della necessità di distinguere tra la proprietà dei reperti, pubblici o privati. Dunque, nel 'progetto' del 1813, e nella successiva proposta per una società archeologica, del 1814, Nobile parla in termini sistematici della necessità di effettuare misurazioni dei reperti, pur se l'operazione non rientrava nei compiti della Direzione delle fabbriche e di eseguire disegni e rilievi di quanto rinvenuto. L'auspicio era l'inventariazione topografica dei monumenti in volumi per singoli oggetti con rappresentazioni grafiche in scala, nel loro complesso e nel dettaglio secondo un modello da lui conosciuto a Roma.

Durante questi dieci anni circa di presenza nel Litorale Nobile diffonde la sensibilità per la conservazione del patrimonio artistico e storico che a quel tempo iniziava a essere di interesse in ambito europeo: i suoi scritti del 1813 e del 1814 sono stati importanti momenti per la diffusione della consapevolezza verso il patrimonio antico come bene pubblico, di cui tutti sentono l'importanza. Questo lavoro continuerà anche al ritorno degli austriaci, incoraggiato dalla politica aperta ai nuovi apporti della scienza di Francesco I, che Nobile accompagnerà nella visita in Istria nel 1816.

La pubblicazione in questo volume dei disegni istriani diventa tassello formidabile per approfondire la conoscenza dell'architetto ticinese e diventa una testimonianza del percorso culturale vissuto da Nobile, proponendosi a pieno titolo quale strumento della sua valorizzazione, accanto alle ottomila tavole del fondo di proprietà dello stato italiano, oggi conservato nel Museo Storico del Castello di Miramare.

Rossella Fabiani

Pietro Nobile je bil pomemben protagonist arhitekturnega dogajanja v 'Mitteleuropi' za časa Habsburžanov na območju, ki je od leta 1814 dalje beležilo nesluteno gospodarsko, industrijsko in demografsko rast, čeprav so to obdobje zaznamovali vojaški spopadi in socialni nemiri. Arhitektura postane izraz stoletja spričo velikega znanstvenega in tehnološkega napredka, zazrtega v prihodnost. Uveljavi se na obrobju, ki pa mu bo usojena osrednja vloga v celinski Evropi.

Nobile je k tovrstnemu zasuku prispeval z modernizacijo stilskega izraza, zlasti pri javnih zgradbah, ki so poživile mesta v cesarstvu. Arhitektu iz Ticina gre zasluga, da se je v okviru dunajske Akademije oblikovala nova generacija mladih arhitektov, ki je črpala iz neoklasičnih form in zasnovala historizem. Središča habsburškega cesarstva so tako dobila svojo prepoznavno podobo, zasnovano na skupnih značilnih oblikah klasicizma, neoromanike, neogotike, neorenesanse in *Rundbogenstila*, ki so opredeljeni kot oživitve zgodovinskih stilov. V tem obdobju se je na področju arhitekture uveljavljalo eksperimentiranje, kar je odprlo pot inovativnemu načinu oblikovanja v 20. stoletju, z naravnost revolucionarnimi tehnološkimi in industrijskimi posledicami v gradbeništvu.

Nadvlada francoske arhitekture je za časa Napoleona močno zaznamovala italijansko kulturo, s katero je imela zelo tesne vezi. Severna, srednja in vzhodna Evropa so se na ta vpliv odzvale z uveljavljanjem načina gradnje, ki je kljub razlikam v odtentkih in podrobnostih postala izraz območij pod vplivom nemške intelektualne šole. Zaznamovali so jih zlasti močna osebnost Karla Friedricha Schinkla in vodila berlinske Akademije, medtem ko sta v Münchnu Friederich von Gärtner in nato Gottfried Semper v *Rundbogenstilu* prepoznala dejanski "novi stil". Od sredine 19. stoletja se glavna mesta cesarstva odenejo v novo podobo, ne le Dunaj in Budimpešta, podobno preobrazbo doživijo vsa mesta na tem delu Evrope z razkošno gradbeno prenavo s skupnim stilskim izrazom. Srž sprememb se izrazito odraža ne samo v poudarjanju preteklosti, temveč v spremembi besednjaka: izraz stil postane potni list za prehod od starega do njegove teoretične prekrojitve na poti k modernosti.

Po poreklu iz Švice, ki je dala številne arhitekto in mojstre, pripada tudi Nobile generaciji umetnikov, ki so iz Ticina prispeli v Trst, ko je mesto leta 1719 postalo svobodno pristanišče in eno izmed pomembnih jeder v zgodovini arhitekture vse Evrope ter tako prispevalo h kulturnemu razvoju našega prostora. Akademsko se je Nobile oblikoval v Rimu, poklicno v Trstu, leta 1818 pa je odšel na Dunaj, kjer se je zavedel, kako zelo je bila podoba dunajske umetnosti v začetku 19. stoletja odmaknjena od sočasnih inovativnih pretresov, v drugih delih Evrope. Šele leta 1818 je z reformo, ki sta jo uvedla cesar in knez von Metternich, Akademija ponudila nove možnosti za razvoj cele nove generacije arhitektov, sposobnih vzpostaviti izviren izrazni model. Kot ključna osebnost prehoda iz obdobja še vedno zasičenega z baročno zapuščino v smer francoskih inovacij je Nobile habsburškemu kulturnemu okolju zagotovil tako zaželeno spremembo smeri, reprezentacijo novega stila za kar se je zavzemal cesar Franc I. Nobile je prenetel neoklasično izraznost in jo zlil z elementi, izpeljanimi iz italijanske in nemške arhitekture, ki so tako postali osnovno vodilo za akademski klasicizem, kar je odprlo pot romantičnemu historizmu. Nobilu gre zasluga za dunajski razcvet dorskega stila neposredno po vzoru grških spomenikov. Očaral ga je Karl Friedrich Schinkel, zgledoval pa se je po Antoniu Canovi, njun ustvarjalni navdih je padel na plodna tla pri človeku, posebej občutljivim za antiko.

Pietro Nobile je prišel v Trst, da bi delal v okolju, ki je doživljalo trgovski razcvet, a je hkrati čutilo potrebo po opredelitvi jasne zgodovinsko-kulturne matrike. Kot duša te zamisli je Do-

menico Rossetti leta 1810 ustanovil društvo *Gabinetto di Minerva*, shajališče literatov in znanstvenikov. Nobila so z Rossettijem družili skupen razsvetljenski pogled na svet in ideali, po katerih se je prepoznavala neoklasična kultura.

Prav zaradi tega je Nobilova arheološka dejavnost v okviru Urada za javne gradnje pomemben vidik njegovega delovanja na avstrijskih tleh. V tem primeru arheološko dejavnost razume mo kot njegovo predanost raziskovanju pričevanj iz preteklosti. Manj znano, a enako pomembno, je tudi njegovo konservatorsko delo, ki ga je dojemal kot poslanstvo za zaščito zgodovinske dediščine. Nobile je namreč v Istri, Trstu in Ogleju pustil pomembne sledove, saj je bil začetnik raziskovanja pomnikov preteklosti in njihovega vzdrževanja. Dolgoletno druženje z ostalinami antične dediščine - blizu so mu bile tudi zaradi prostoročnih skic s svinčnikom, ki jih je ustvarjal med pogostimi sprehodi med velikimi, nekaterimi še ne restavriranimi antičnimi spomeniki v Rimu - posebej izostril njegovo oko in občutljivost za raziskovanje in izkopavanje ostalin.

Že na samem začetku francoske okupacije je leta 1809 Nobile naslovil na Napoleonove upravitelje prošnjo za začetek izkopavanj v Trstu, Pulju, Ogleju in v Dalmaciji in za intervencijo na že izkopanih spomenikih, da bi se vzbudila večja občutljivost prebivalstva za tovrstna vprašanja. Od leta 1807 dalje je na potovanjih po Istri in Dalmaciji dokončal številne risbe in neposredno spoznaval stopnjo ohranjenosti spomenikov ter ugotavljal, s katerimi deli bi bilo potrebno začeti. Leta 1813 je generalnemu guvernerju Ilirije, grofu Bertrandu, predstavil svoj načrt za ovrednotenje antičnih spomenikov tega območja in predlagal sestavitev kataloga vseh ostalin, restavratorskih posegov in hrambo ostalin v muzejih. Gre za celovit načrt zaščite spomenikov *Projet relatif aux antiquités architectoniques d'Illyrie*, kjer je moč prepoznati francoski duh, občutljiv za državne strukture, in vnaša tudi potrebo po razločevanju med javnim in zasebnim lastništvom ostalin. Skratka, v 'projektu' iz leta 1813 in temu sledeči pobudi za ustanovitev arheološkega društva leta 1814, je Nobile predstavil sistem za potrebno nujno izmero izkopanin, čeprav tovrstna dejavnost ni sodila med naloge Urada za javne gradnje. Prav tako bi bilo potrebno tudi izrisati in opisati vse, kar je bilo odkrito. Obetal si je topografsko inventarizacijo spomenikov po knjigah za posamezne predmete in prikaze v grafičnem merilu, tako celote kot detajlov na osnovi modela, ki ga je spoznal v Rimu.

V skoraj desetih letih bivanja v Primorju je Nobile širil občutljivost za ohranjanje umetniške in zgodovinske dediščine, ki je vzbujala vedno večji interes na evropski ravni. Njegovi zapisi iz let 1813 in 1814 so vplivali na ozaveščenost glede antične dediščine kot javne dobrine, katere pomena se vsi zavedajo. To delo je nadaljeval tudi po vrnitvi Avstrije, saj ga je spodbujala do novih dosežkov znanosti odprta politika Franca I., ki ga je Nobile spremljal med obiskom v Istri leta 1816.

Objava istrskih risb v pričujoči publikaciji postaja pomemben drobec za še bolj poglobljeno spoznavanje tičinskega arhitekta pa tudi pričevalec njegove prehojene kulturne poti. Prav tako predstavlja pomemben pripomoček k ovrednotenju njegovega delovanja in se uvršča ob bok osem tisočim tabelam v lasti italijanske države, ki se danes hranijo v Zgodovinskem muzeju Miramarskega gradu.

Rossella Fabiani